

Розділ III

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ВІЙНИ

УДК 94 (477) «1914/1918»

О.Л. Вільшанська
(м. Київ)

СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В статті висвітлено зміни у суспільній свідомості та настроях населення України, що відбулися з початком Першої світової війни. Зокрема це: патріотичне піднесення, поширення в суспільстві ідей доброчинності, антинімецьких настроїв, реакція загалу на антиалкогольне законодавство, зростання цікавості до зовнішньої політики та військової справи, розповсюдження чуток, а також, виникнення шпигуноманії.

Ключові слова: *війна, суспільні настрої, патріотичне піднесення, антинімецькі настрої, шпигуноманія.*

Війна завжди пов'язана із докорінними змінами у житті суспільства, суспільній свідомості та суспільних настроях. Початок Першої світової чи, як її тоді називали «Вітчизняної» війни ознаменувався надзвичайною згуртованістю суспільства без огляду на соціальну чи національну приналежність та навіть політичні погляди. Більшість населення в містах демонструвала патріотичне піднесення, свідомість свого громадського обов'язку, бажання бути єдиним із своєю державою та її монархом і навіть прагнення до самопожертви. Ось як змалював це суспільне піднесення відомий історик та громадсько-політичний і культурний діяч Дмитро Дорошенко: «...довелось мені почути про небувалий патріотичний захват, який охопив усі кола російського громадянства, про патріотичне захоплення представників усіх національностей російської держави і т.д. Оповідали, як одразу припинився на звістку про війну великий страйк петербурзьких робітників і як вони замість червоних розгорнули триколіорові державні прапори і ходили величезними маніфестаціями по вулицям. Оповідали, як в Державній думі представники усіх національних груп складали один за другим урочисті заяви про свою лояльність і вірне виконання обов'язку перед державою. Розказували про те, як відомий лідер російських реакціонерів і антисемітів В. Пуришкевич прилюдно цілувався з якимсь жидом, маніфестуючи забуття прежніх кривд і об'єднання в одному патріотичному пориві»¹.

Представники освічених верств населення деякою мірою стали заручниками громадської думки і того ж таки патріотичного підйому. Записатися до армії добровільно вважалось справою честі. Для молодих людей, переважно учнів і студентів, війна стала нагодою виявити героїзм, свої найкращі якості, здобути славу, громадське визнання. В періодиці постійно публікувалися оповідання про героїчні подвиги російської армії, малюнки та фотографії героїв.

З перших днів війни офіційна пропаганда почала безупинно формувати образ ворога-німця. Періодичні видання у подробицях змальовували важке становище, в якому опинились піддані Російської імперії (серед них був навіть дехто з членів імператорської родини), що їх війна застала за кордоном.

Дмитро Дорошенко, так описав свої пригоди під час повернення з відпочинку у Швейцарії у своїх «Спогадах про недавнє минуле»²: «До Берліну я попав якраз в день проголошення війни, але все-таки дістався до Торна до тодішньої німецько-російської границі, та переїхати її вже не можна було. З Торна мене з цілою масою російських громадян повезли до Штеттіна, звідти на острів Рюген. Довелось зазнати багато лиха в цій мандрівці. Серед великої юрби подорожніх, котрих так само як і мене захопила війна, зустрів я кількох земляків (Миколу Міхновського, проф. Івана Фещенка-Чопівського, проф. Євгена Тимченка і ще декого. З Рюгена пощастило вибратися до Швеції у Стокгольм, далі шхуною до Гапаранди, потім до Торнео, і потягом через всю Фінляндію до Петербурга. Ціла подорож від Лозанни до Петербургу зайняла 16 днів. І повторюю довелось зазнати багато неприємностей, тяжких пригод і всілякого страху». Сам себе Д. Дорошенко назвав «живим свідком і жертвою тих «німецьких звірств», про які стільки говорилося і писалося в Росії»³. За даними преси лише в Німеччині та Австрії опинилося 45 тис. осіб російських підданих⁴. Жажливі розповіді про те, як нещасливих курортників та мандрівників без кінця обшукували, відбирали в них речі, про їх страждання від голоду і спраги, перевезення у вагонах для худоби, побої, зривання бинтів з післяопераційних хворих, знущання над жінками та дітьми й таке інше, мусили впевнити пересічного громадянина в тому, що німці є жорстокою, позбавленою будь-якого уявлення про цивілізовані стосунки нацією. Німцям навіть було відмовлено в праві називатися християнами, їх порівнювали з гунами, вони начебто наводять гармати на храми, руйнують їх, поганяють олтарі, знищують ікони⁵. Одразу були забуті всі попередні уявлення про німецьку культуру як про культуру Гете і Канта⁶. Дмитро Дорошенко зазначив у там само у спогадах: «Швидко і несподівано зникали в поглядах і практиці культурних людей в культурних державах усі, здавалось такі міцні здобутки цивілізації, ... несподівано вибухнула національна ворожнеча і озлоблення поміж народами, які бозна від якого часу мирно жили у сусідстві»⁷. Слід зазначити, що і в Німеччині провадилася така сама пропаганда стосовно російських громадян, у свідомості німців формувався образ слов'янина з яскраво вираженими рисами жорстокого азіата-дикуна.

Антинімецькі настрої в суспільстві насаджувались згори, на їх поширення впливала політика уряду й офіційна пропаганда. На це була направлена низка владних розпоряджень і постанов. З початком війни було запроваджено висилку

австрійських, німецьких та угорських підданих у віддалені від театру військових дій місцевості імперії.

Обов'язкова постанова генерал-губернатора Ф. Трепова від 28.07.1914 р. зобов'язувала всіх домовласників, орендарів будинків, власників готелів, мебльованих кімнат, заїжджих дворів протягом двох днів надати місцевій поліції відомості про німецьких та австро-угорських підданих, що мешкають у них. Квартировласники, у яких наймають помешкання німецькі й австро-угорські піддані, повинні були сповістити про них домовласників чи управителів не пізніше 24 годин з моменту оголошення постанови. Особам, що не виконали цю постанову загрожувало тюремне ув'язнення терміном до трьох місяців або штраф до 3000 руб. Земельні банки півдня Росії отримали розпорядження міністра фінансів надати детальні списки клієнтів банків, що були австрійськими та німецькими підданими, а також тих, хто має німецькі прізвища. До речі, останні здебільшого виявилися російськими підданими православного віросповідання⁸.

В Україні віддзеркалювалися події, що відбувалися в столицях імперії. Після того, як Петербург був перейменований в Петроград, київський губернатор М. Суковкін звернувся до повітових земських управ за наданням інформації про наявність у губернії німецьких назв і запропонував подати пропозиції щодо їх перейменування⁹.

Пошук внутрішнього ворога став наче запорукою згуртованості суспільства, тим паче що євреї, які в Росії традиційно призначалися на цю роль, виявили цілковиту лояльність до уряду, закликавши до «братерства і єднання». Коли Микола II відвідав Київ у січні 1915 р., єврейська громада Києва зібрала 100 тис. руб. пожертвувань на потреби війни. Таку саму суму виділило і київське купецьке товариство¹⁰. 17 липня було призупинено «Положение про ограничение участия евреев в акционерных компаниях и про условия приобретения ими недвижимого имущества»¹¹. У Петрограді вперше електротехнічний інститут почав приймати нехристиян, які були учасниками війни або їхніх дітей. Проте, не дивлячись на свою лояльність та деякі послаблення, євреї залишалися внутрішнім ворогом, хоча тепер і другим номером. Втім, логіка боротьби з «внутрішнім ворогом» як і засоби її реалізації серед євреїв та російських німців була подібними. В комплекс заходів по ліквідації «німецького засилля» входило і масове інтернування євреїв з прифронтової полоси¹². Але вже у травні 1915 р. міністр внутрішніх справ А. Хвостов на засіданні Ради міністрів вказав на те, що репресивні міри, що застосовувалися по відношенню до єврейського населення не виправдовуються його дійсною поведінкою, оскільки воно в цілому залишається лояльним і не повинно нести відповідальність за дії окремих осіб¹³.

Антинімецька істерія охопила всі шари цивільного населення і на побутовому рівні. Наприклад, коли в м. Соколки ховали солдата, що помер від ран, зібрався цілий натовп. Була там присутня місцева німкеня, яка колись приїхала з Хортиці, вийшовши заміж за місцевого чоловіка. Не дивлячись на те, що вона плакала на похороні разом з усіма, натовп почав виявляти явну ворожість до жінки, мовляв «вона розжиріла на наших хлібах, її слід провчити», їй також

приписували висловлювання на кшталт: «Наш Вільгельм навчить росіян воювати»¹⁴.

Германофобія поширилася також серед інтелігенції. Цікавим свідченням цьому є пропагандистська брошура, під назвою «Відповідь професорів та викладачів імператорського університету св. Володимира на «Звернення до цивілізованих націй», опубліковане 93-ма німецькими ученими та письменниками з приводу сучасної війни». Ця «Відповідь» зводилась, власне, до голословних звинувачень німців у звірствах, і була підписана 97-ма представниками університетської еліти. Н. Полонська-Василенко згадувала про скандал, що відбувся на початку війни в професорській лекторії університету св. Володимира. Професор Т. Флоринський не подав руку професору Ф. Кнауеру і в патетичній промові висловив своє обурення проти нього та інших німців, які тепер перейшли на бік Німеччини: «Мій син, — казав він, — воює за Росію і там на фронті зустрінеється з Вашим сином як з ворогом. Як я можу після того дружньо тиснути Вашу руку?». Річ в тім, що проф. Кнауер мав подвійне підданство, і своїх синів вписав у німецьке громадянство, отже вони брали участь у війні на боці німецьких військ¹⁵. У подальшому Ф. Кнауера з іншими німцями, що опинилися в однаковому з ним становищі було заслано до Сибіру.

По всій країні читались лекції і публікувались численні брошурки про економічне засилля німців. Більше того, навіть німецька література та філософія з її раціоналізмом, популярна раніше в інтелігентському середовищі, тепер вважалась відповідальною за те, що «інтелігенція втратила віру в диво»¹⁶.

Якщо в «Киевлянині» за 25 липня ще рекламуються закордонні патентовані кімнатні холодильники в магазині Е. Торклера по вул. Хрещатик 20, то 29 грудня в тій же газеті було оголошено про секвестрацію рухомого та нерухомого майна німецького підданого Е. Торклера, який з початку війни перебував за кордоном. У нього секвестровані садиба по вул. Єкатерининській 12, де він мешкав, та будинок по вул. Виноградній 16, де він здавав квартири в найом, конфіскована і квартплата. Магазин друкарських машинок і велосипедів на Хрещатику, незважаючи на те, що його за дорученням було передано родичу Торклера, російському підданому пану Г. Шульцу, зачинено і опломбовано. Тоді ж відправлено до в'язниці київського підприємця Шлезінгера, а майно секвестровано, оскільки його звинуватили у збиранні пожертв на німецький флот. 3 травня 1915 р. заарештовано власника галантерейної крамниці по вул. Прорізній 2 Р. Гершмана за продаж шапок із написом «Gneisenau», тобто з ім'ям Августа Вільгельма Гнейзенау, пруського фельдмаршала, під керівництвом якого пруська армія здійснила вдалий маневр, що сприяв перемозі при Ватерлоо. Пізніше Р. Гершмана звільнено, але оштрафовано на 500 руб. «Киевлянин» описує такі реалії життя в Києві: розгромлено кафе Рейтара, з вивісок зникли німецькі назви «Берлін», «Вена», «Дрезден», «Германия», з вітрин прибрані німецькі книжки¹⁷. В газетах вже не друкували оголошення про курси німецької мови, або ж в них спеціально зазначалося, що: «Учителька, німкеня, російськопіддана, брат та дядя знаходяться в діючій російській армії». А втім, з початком навчального року до вивчення німецької мови знову повертаються.

Письменник Г. Григор'єв згадував, що в київській опері припинили ставити опери Вагнера, зняли з репертуару також музику Бетховена і Шуберта, а от «Фауста» залишили, оскільки композитор Ш. Гуно був французом, але вилучили з опери марш німецьких солдат¹⁸.

Природно, що пануючою в суспільстві германофобією була ще більше охоплена армія. Проблема, полягала в тому, що напередодні Першої світової війни в генералітеті Російської імператорської армії, за різними оцінками, кожний п'ятий чи, навіть, четвертий генерал був німцем¹⁹. Як правило, це були нащадки родин, що вже століттями жили в Російській імперії, проте їх німецьке походження та німецькі прізвища в умовах війни з Німеччиною стали недоліком. Отже, надзвичайно важливо було зберегти довіру діючої армії до генералітету. Ю. Бахурин опублікував документ, що свідчить про застосування сурових покарань за поширення чуток про зраду вищих офіцерів німецького походження. Так, Наказом по військам 2-ї армії Північно-західного фронту від 27 серпня 1914 р. козака 6-го Донського козацького полку Трохима Кагальницького було віддано до військового суду. Його звинуватили у розповсюдженні чуток серед нижніх чинів нібито його начальник дивізії — німець, «свою дивізію виставляв проти ворога таким чином, щоб той сильніше розстріляв би наші війська, і взагалі всіляко сприяв неприятелю». В наказі зазначалося, що Кагальницький робив це «з метою поширення серед військ чуток, які завідомо можуть викликати заворушення у війську». Цікаво, що цей наказ підписав Командуючий 2-ю армією Генерал-від-Кавалерії Шейдеман²⁰.

В умовах наростаючої германофобії німецькі піддані просять надати їм російське громадянство, а російські німці змінюють прізвища (Шварц — на Чернова, Шмидт — на Кузнецова). Саме за таких обставин змінив своє німецьке прізвище батько видатного українського мовознавця Ю. Шевельова — Володимир Карлович Шнейдер, німець за походженням. Він був військовим і, перебуваючи на службі в армії, з початком війни боляче відчув недовіру з боку свого оточення. Отже, звернувся з проханням до царя про заміну прізвища і отримав на це дозвіл. Нове прізвище обиралось виходячи з певних міркувань: по-перше, воно мало бути чисто російським, а по-друге, починатися на літеру «Ш», як і замінене попереднє прізвище. Адже саме ця літера правила за мітку на білизні для всієї родині. Новий паспорт на ім'я Шевельова Володимира Юрійовича він отримав на початку 1916 р., тоді ж йому було присвоєно звання генерал-майора²¹.

23 жовтня 1914 р. відбулося засідання Російської експортної палати стосовно вивільнення російського імпорту та експорту від німецького посередництва. Розпочато пошуки внутрішніх резервів, а саме збирання відомостей про потребу у німецьких товарах, без яких не може обійтися російська промисловість. Цікаво, що, як з'ясувалося, навіть дитячі іграшки, крім хіба недовладних дерев'яних машинок, були німецького виробництва і привозилися переважно з Нюрнберга. Коли з прилавків магазинів зникли традиційні олов'яні солдатиками, механічні автомобілі та паровозики, Кустарний музей у Москві зібрав найпопулярніші зразки і запропонував вітчизняним кустарям виготовляти іграшки за іноземним взірцем²².

13 листопада 1914 р. в «Киевлянині» опубліковано заклик Московського купецького товариства бойкотувати всі німецькі товари і німецьких посередників і, тим самим, підірвати економічну міць супротивника і відродити власну промисловість. Там же наводиться звернення київського купця і гласного думи І. Дембіцького до купецького старости із закликом до київських торговців і промисловців звільнитись від німецького засилля і рабства, пропагувати свої товари і, нарешті, зайнятись влаштуванням власних фабрик, оскільки «московське та нижегородське купецтво вже сказало своє слово».

«Голос церкви» у відповідь на питання, що робити, щоб позбавитися німецького засилля, запропонував: по-перше, переселити німецьких колоністів з європейської Росії до кордонів з азійськими країнами, крім Туреччини, позбавити всіляких привілеїв, анулювати військові пільги для менонітів та воломенонітів, по-друге, надалі заборонити переселення німців в російські землі, а звільнені землі віддати росіянам та козакам, по-третє, позбавити німецьких підданих права придбання нерухомості в Росії²³. Зауважимо, що удар, нанесений в цей час по господарюванню німецьких колоністів, пізніше обернувся незворотною кризою аграрного господарства на території держави²⁴.

Події на фронті, які описувались на перших шпальтах газет, стали основною темою для розмов цивільного населення. У пересічних громадян з'явилася цікавість і смак до міжнародних політичних відносин та військової стратегії. Втім Головне управління Генерального штабу закликала родичів військових не обговорювати в листах, по телефону та в громадських місцях інформацію, отриману з фронтових листів або від поранених в лазаретах, тобто не з газет або офіційних повідомлень²⁵, проте, саме чуткам надавалась перевага. В суспільстві відроджувалася усна традиція розповсюдження новин. Від 18 лютого 1915 р., заборонялося розмовляти по телефону німецькою, угорською та турецькою мовами. Телефоністок зобов'язали не допускати розмов цими мовами, а про порушників повідомляти.

Газети, провокуючи поширення серед публіки шпигуноманії, неодноразово нагадували, наскільки досконало володіють німці мистецтвом шпигунства. Втім, відомий політичний та громадський діяч, киянин Василь Шульгін з цього приводу написав: «Звісно, шпигуноманія — це огидна і неймовірно дурна зараза. Я особисто не вірю ні в які «зради», а «боротьбу з німецьким засиллям» вважаю безглуздом, небезпечним заняттям. Не можна всякого німця в Росії вважати шпигуном лише тому, що він німець, пам'ятаючи про принцесу Алісу Гіссенську, яка у нас є государинею. Не можна з цим не рахуватися, коли всі схибнулися на шпигуноманії, коли останні невдачі на фронті приписують тому, що деякі генерали носять німецькі прізвища»²⁶.

З початком війни проявом патріотизму стало намагання уникати розкошів і помірність у щоденному побуті. Відбувалася переоцінка цінностей. Так в Одесі торговці рибного корпусу пожертвували 25 руб. на дешеву кухню «замість вінка на труну померлого Гиршберга», про що було оголошено на шпальтах газети²⁷. Письменниця Т. Щепкіна-Куперник закликала громадян відмовитися від пасхального столу. Збережені у такий спосіб гроші вона запропонувала передати

військовополоненим, або дітям біженців, або на харчувальні пункти, лише тільки б не спекулянтам які напередодні Великодня сильно підвищили ціни. Сама вона пожертвувала 50 руб. для військовополонених. Модним було відмовитися від слідування моді. На шпальтах газет та в журналах публікували фото принцес, фрейлін двору, вбраних в одяг сестер милосердя. За таких умов недоречними видавалися бальні сукні, дорогоцінні прикраси та хутра. На початку війни намітилося зниження цін на предмети розкоші — ювелірні прикраси та дорогі хутра. Скоротився випуск ювелірних виробів. Наприклад, київська ювелірна фабрика Й. Маршака зайнялась виготовленням телефонних трубок і деталей для бомб. Сам Йосип Маршак пожертвував Київській станції швидкої допомоги два ящики срібла²⁸. За даними з Ірбітського ярмарку впали ціни на дорогоцінне хутро. Натомість збільшився попит на недороге хутро з боку нижчих верств населення, які на думку економіста К. Воблого, зуміли накопичити гроші завдяки новому тверезому способу життя²⁹. Слід зауважити, що ідея відмовитися від дорогих і модних нарядів не була вітчизняним витвором. Подібна кампанія на офіційному рівні проводилась і в інших державах — учасницях війни. Наприклад, підпис під одним англійським плакатом, із зображенням розкішно одягненої дами зазначав, що ті, хто купує цей одяг, допомагає німцям, оскільки для пошиття такого вбрання корабель мусив бути навантажений дорогим крамом, замість чогось корисного. Костюм, що коштує 1000 руб., належить одній людині, хоча на ці гроші можна було б придбати патрони для спільної перемоги. А англійська газета «Daily Telegraf» радила урядові ввести для всіх жінок Королівства однакову форму одягу, пошитого з простого грубого сукна³⁰. В «Екатеринославских епархиальных ведомостях» було опубліковане звернення сільської матушки до дружин священників. Вона пропонувала пожертвувати непотрібні тепер золоті прикраси, а також обручки — свої та чоловіків. Адже священники, за правилами церкви, не носять обручок і вони зберігаються, як родинна реліквія. А за це золото можна за кордоном закупити зброю³¹.

Піклування про поранених та влаштування лазаретів стає новим полем діяльності для цивільного населення, а також характерним проявом суспільних настроїв. Багато хто зі світських дам зайнявся роботою безпосередньо в Червоному Хресті, а також шиттям білизни для поранених. Така праця давала жінкам змогу відчути свою потрібність державі. Згуртує суспільство збір коштів на користь родин мобілізованих, організація грошової та продовольчої допомоги біженцям, громадські акції щодо підготовки різдвяних подарунків для воїнів. Предметом особливої турботи обивателів стала пересилка на фронт теплого одягу, а також тютюну, махорки, цигарок, дігтярного мила, частих гребінців, цукру, чаю та ін.

Загальне піднесення в суспільстві викликала заборона продажу алкогольних напоїв, яку спочатку передбачалось обмежити лише періодом мобілізації. Але загальна підтримка цих заходів спонукала продовжити її на весь час війни, а згодом підштовхнула до рішення (у вересні 1914 р.) відмовитися від продажу горілчаних виробів, а також вина та пива назавжди. Схвально поставилася до

антиалкогольного руху інтелігенція, яка переймалася тим, що простий народ зловживав спиртним і спивався.

Суттєву зміну суспільних настроїв ілюструють курйозні випадки, описані в газетах. Так в Одесі до станції швидкої допомоги з приводу прокушеного пальця звернувся 19-річний Михайло Котляр. В черзі за гасом, де він стояв, зчинилася сварка, молодий чоловік вступився за ображену жінку, через що і постраждав³². Так само газети повідомляли, що пристойні громадяни перепродують щойно придбані в чергах продукти чи предмети першої необхідності в кілька разів дорожче. Напередодні нового 1916 р. у ряді фейлетонів в газеті «Маленькие Одесские новости» було обіграно традицію так званих новорічних поздоровлень, коли служниці, двірники, листоноші, швейцари приходили до «панської» оселі з поздоровленням і традиційно отримували певну грошову винагороду. Герої гуморески запропонували один одному стати демократами, наблизитися до народу і почати поздоровляти першими. Отже, значна соціальна дистанція ще зберігалася, хоча в умовах дорожнечі, матеріальне становище класів, що традиційно вважались заможними, значно погіршилося. А через рік та ж ситуація з поздоровленнями подається в різдвяному фейлетоні вже таким чином, що головний герой мусить зранку відправитись з поздоровленнями до розкішного особняка «Ізвощика Биндюги», де ліврейний лакей дає йому 1 руб. «на чай», потім так само відвідує квартири шевця, вокзального носія та ін.³³ Вочевидь, пересічний обиватель передчував та поступово усвідомлював, хоча ще не приймав цілком майбутні соціальні зміни.

Періодичні видання почасти формували громадську думку. Під час війни продовжували виходити більшість журналів та газет довоєнного часу*. Інформацію про події з театру воєнних дій друкували спеціальні видання, наприклад, «Бюллетень Комитета Юго-Западного края», «Известия штаба XI армии» та ін. В ілюстрованому виданні під редакцією І. Лазаревського «Великая война в образах и картинах» друкувалися малюнки українського художника М. Самокиша.

Патріотичному підйому певним чином сприяла пануюча в суспільстві думка, що ця війна буде недовгою — називали термін у кілька місяців — і, безумовно, переможною. Проте подальший хід подій значною мірою позбавив населення країни оптимізму і сподівань на швидке закінчення війни. Вже 1 січня 1916 р. у статті «Предсказания о войне в 1915 году»³⁴ з гіркотою говорилося: «Всі провидці брешуть, адже паризька ворожка пані де-Теб обіцяла мир вже декілька разів, а італійський провидець Уго Бачиєрі називав дату 27 квітня 1915 р. Газета «Фігаро», виходячи з «таємної мови цифр», заявляла, що мир буде підписано 11 листопада 1915 р. Для цілого світу стало несподіваним, що війна триває так довго [тобто аж до 1.01.1916 — *О.В.*]. До речі, в статті з приводу смерті пані де-Теб (13 грудня 1916 р.) зазначалося, що вона не була шахрайкою, більшість зроблених нею пророцтв таки справджувались і до її думки

* Втім українську «Раду» було закрито ще на початку серпня 1914 р. не зважаючи на її лояльну статтю, що закликала українців виконати «свій обов'язок громадян Росії».

прислухались всі «великі світу сього»³⁵. Підстави для припущень та розрахунків могли бути найнесподіванішими. Наприклад, персонаж відомого твору Я. Га-шека бравий солдат Швейк переконував що війна триватиме п'ятнадцять років, мотивуючи це безглузде твердження тим, що після «Тридцятилітньої війни ми стали наполовину розумнішими, а тридцять поділити на два — п'ятнадцять»³⁶. Відомий історик Марк Блок детально роз'яснював цей механізм виникнення вигадок, внаслідок чого публіка вводилася в оману, та вірила будь-яким нісенітницям³⁷.

З осені 1915 р. преса одночасно чи то фіксувала, чи то поширювала серед обивателів настрої, що війна є карою за гріхи, а отже не настав ще час для миру, оскільки «надто багато у світі неправди накопичилось і не спокутували ще люди свій гріх». Різні повір'я та легенди ходили серед селян. В одній з них говорилося: «Як настане такий м'ясоїд, що масляна випаде на січень, то почнеться велика війна в усіх частинах світу й завершиться лише, коли струмені крові зіллються з потоками талого снігу»³⁸. У «Полтавських єпархиальних відомостях» від 15 жовтня 1915 р. наводилася легенда, розповсюджена на півдні імперії. У ній розповідається, що побіля містечка Тима, Матір Божа та Спаситель являлися в порожній хаті селянина, якого забрали в солдати, дружина його померла, а трьох дітей віддали до притулку. Місцевий парубок, сховавшись за піччю, підслухав їх бесіду. Божа Матір казала, що час вже війну припиняти, бо багато дітей сиротами залишилися. На це відповів Ісус Христос, що, мовляв, скільки він кар не посилав, нема ще каяття в людях, а про сиріт він потурбується сам. Парубкові наказав Ісус Христос переповісти людям все, що той почув у хаті. Важко сказати, наскільки в дійсності була поширена ця легенда, але, її передруковували і в інших періодичних виданнях, наприклад, в газеті «Маленькие одесские новости». Деякі тодішні пророцтва стверджували, що вже настає кінець світу і вже ніколи не буде вороття до звичного попереднього життя.

Отже, не минув і рік війни, як суспільні настрої кардинально змінилися. У Думі відновилися фракційні чвари, почалися підрахунки, скільки героїв з правих і скільки з лівих фракцій. Серед чоловіків почастішали спроби ухилитися від мобілізації. Пересічні обивателі змушені були у важких умовах здобувати засоби для існування. Мешканців міст хвилювала нестача квартир, дефіцит продуктів першої необхідності, пального, постійне підвищення цін, проблеми з транспортом. Потворних форм набув алкоголізм, адже серед нижчих верств населення, збільшувалася кількість випадків отруєнь політурою, денатуратом, спиртовим лаком та ін. Стрімко зросла кількість випадків спекуляції, шахрайства та ошуканства. Важка економічна ситуація та невтішні новини з фронту позбавили суспільство ейфорії, що панувала у перші дні та місяці війни.

Тяжкі реалії війни торкнулися всіх і кожного. Війна проникла у суспільну свідомість, суттєво вплинувши на неї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- ¹ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). — К.: Темпора, 2007. — С. 18.
- ² Там само. — С. 17–18.
- ³ Там само. — С. 19.
- ⁴ Киевлянин. — 1914. — 28 августа. — С. 3.
- ⁵ Полтавские епархиальные ведомости. — 1914. — 23 ноября.
- ⁶ Ответ профессоров и преподавателей императорского университета им. св. Владимира на «Обращение к цивилизованным нациям» опубликованное 93 немецкими учеными и писателями по поводу современной войны. — К., б.г.
- ⁷ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. — С. 18.
- ⁸ Юго-Западный край. — 1915. — 3 марта.
- ⁹ Киевлянин. — 1914. — 13 ноября.
- ¹⁰ Летопись войны. — 1915. — № 25. — С. 394.
- ¹¹ Война и промышленность. Хроника с 16 июля по 31 декабря 1914 г. — Х., 1915.
- ¹² *Гольдин С.* Евреи и шпиономания в русской армии в годы Первой мировой войны // *Лехаим.* — 2007. — № 3.
- ¹³ *Бахурин Ю.А.* «Выслать на все время войны с Германией». Документы о борьбе с «военным шпионством» в начале Первой мировой войны // Научно-публицистический журнал «Актуальная история» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://actualhistory.ru/german_spy_1914
- ¹⁴ Полтавские епархиальные ведомости. — 1915. — 15 марта.
- ¹⁵ *Полонська-Василенко Н.* Спогади. — К.: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2011. — С. 205–206.
- ¹⁶ Полтавские епархиальные ведомости. — 1914. — 16 ноября.
- ¹⁷ Киевлянин. — 1914. — 27 июля.
- ¹⁸ *Григор'єв Г.* У старому Києві. — К.: Радянський письменник, 1961. — С. 270.
- ¹⁹ *Меленберг А.А.* Немцы в российской армии накануне первой мировой войны // Вопросы истории. — 1998. — № 10. — С. 130.
- ²⁰ *Бахурин Ю.А.* Указ. соч.
- ²¹ *Шевельов Ю. (Юрій Шерех).* Я — мене — мені... (і довкруги). — Харків; Нью-Йорк, 2001. — Т. 1. — С. 24–25.
- ²² Юго-Западный край. — 1915. — № 52. — 5 марта.
- ²³ Полтавские епархиальные ведомости. — 1914. — 28 декабря.
- ²⁴ *Бахурин Ю.А.* Указ. соч.
- ²⁵ Юго-Западный край. — 1915. — 10 марта.
- ²⁶ *Шульгин В.* Дни. 1920. — М.: Современник, 1990. — С. 126–127.
- ²⁷ Маленькие одесские новости. — 1916. — 27 декабря.
- ²⁸ Вісник ювелірів України. — 2002. — № 3.
- ²⁹ *Вобльий К.* К вопросу о причинах современной дороговизны // Известия киевской городской думы. — 1915. — № 1. — С. 33.
- ³⁰ Маленькие одесские новости. — 1916. — 22 декабря.
- ³¹ Полтавские епархиальные ведомости. — 1916. — 1 января. — С. 15.
- ³² Маленькие одесские новости. — 1916. — 22 декабря.
- ³³ Там же. — 29 декабря.
- ³⁴ Там же. — 1 января.

³⁵ Там же. — 18 декабря.

³⁶ Гашик Я. Похождения храброго солдата Швейка во время мировой войны. Роман. — М.: Художественная литература, 1977. — С. 446–447.

³⁷ Блок М. Апология истории или ремесло историка. — М., 1986. — С. 53–63.

³⁸ Маленькие одесские новости. — 1916. — 1 января.

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2014 р.

ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАСТРОЕНИЯ В УКРАИНЕ ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье отражены изменения в общественном сознании и настроениях населения Украины, произошедшие с началом Первой мировой войны. В частности это: патриотический подъем, распространение в обществе идей благотворительности, анти-немецких настроений, реакция общественности на антиалкогольное законодательство, рост интереса к внешней политике и военному делу, распространение слухов, а также возникновение шпиономании.

Ключевые слова: война, общественные настроения, патриотический подъем, антинемецкие настроения, шпиономания.

PUBLIC MOODS IN UKRAINE DURING THE FIRST WORLD WAR

The article describes the changes in the public consciousness and moods of the population of Ukraine, which were caused by the beginning of the World War I. In particular there was patriotic fervor, spreading of charity ideas in the society and anti-German moods, public reaction to anti-alcohol legislation, increase of the interest in foreign policy and military affairs, spreading of rumors, the emergence of spy mania.

Keywords: war, the public mood, patriotic fervor, anti-German attitudes, spy mania.